

Дрьомін В.М.,
 професор кафедри кримінального процесу, детективної
 та оперативно-розшукової діяльності Національного
 університету «Одеська юридична академія»,
 доктор юридичних наук, професор,
 член-кореспондент НАПрН України,
 заслужений діяч науки і техніки України

КРИМІНОЛОГІЯ ВІЙНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Сучасні трансформаційні процеси, які відбуваються у світовому співтоваристві, загострили протиріччя між двома прямо протилежними напрямками його розвитку – глобалізацією та локалізацією. Існує велика кількість наукових робіт, які висвітлюють позитивні та негативні наслідки глобалізації. Проте слід визнати, що на сьогоднішній день глобалізація охопила всі сторони світового розвитку, і, насамперед, її економічну, політичну та інформаційну сфери. Виникла необхідність прийняття (розробки) універсальних правових стандартів поведінки суб'єктів у новому глобалізованому світі, тобто прийняття універсальних норм, що захищають цей порядок, фактично – інституціоналізувати світовий правопорядок. Однак у систему глобалізаційної політики не всі країни світової спільноти виявилися залученими однаково. Багато держав, побоюючись зовнішнього економічного та політичного тиску, вжили низку заходів практичного характеру з метою локалізації певних сфер суспільного життя та максимального збереження національного суверенітету під час прийняття рішень. Це відноситься не тільки до країн так званого «тоталітарного» типу. Всім відомий вихід Великої Британії з ЄС (так званий «брекзит»), неприєднання до ЄС деяких європейських країн, сучасні протиріччя між членами ЄС тощо. Вчені та експерти використовують разом з терміном «локалізація» також термін «фрагментація», характеризуючи процеси, спрямовані на фактичну дезінтеграцію міждержавних відносин. Виникли природні розбіжності у національній та міжнародній поведінці держав та їх інститутів як суб'єктів міжнародних відносин. Міждержавні і внутрішньодержавні конфлікти, збільшення в світі ядерного потенціалу, загрози його використання, злочинна економічна конкуренція, ескалація тероризму, активізація транснаціональної організованої злочинності, інші негативні фактори геополітичного характеру суттєво позначаються на політичній та економічній стабільності в світі та окремих країнах, створюють значні гуманітарні загрози і мають далекосяжні криміногенні наслідки. Разом з тим, необхідно аналізувати національні заходи протидії злочинності, які є наслідком зайвої локалізації правової системи. Локальні правові системи, як правило, характеризуються надмірною диференціацією та різноманітністю каральних функцій, посиленням ролі силових структур, що породжує головним чином проблеми із забезпеченням прав людини, але не мають ефекту у стримуванні злочинності. Таким чином, можна зробити висновок,

що і глобалізація, і локалізація (фрагментація) як головні соціальні процеси у сучасному світі, також безпосередньо впливають на процеси розширеного відтворення злочинності на міжнародному рівні. Виникає потреба у всебічному аналізі та розробці ефективних міжнародних (інтеграційних) заходів щодо протидії сучасним загрозам.

Незважаючи на те, що тероризм, транснаціональні злочини, корупція завжди були основною проблемою, зараз на перший план виходять інші глобальні виклики, такі як міжнародні збройні конфлікти (фактично – війни) та воєнні злочини, а також політичне та економічне зловживання владою та озброєнням в окремих країнах, погрози світовому порядку. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки практичних і теоретичних основ такого окремого напрямку кримінології як «кримінологія війни».

На протязі останнього десятиріччя тема «кримінології війни» (criminology of war) становиться однією із центральних в кримінологічних школах Західної Європи. Особлива увага з цієї проблематики надається вченими Великої Британії. Немає сумнівів у тому, що розповсюдження в світі збройних конфліктів і, як наслідок, «злочинів війни», вимагає адекватного науково-практичного реагування. Тому «кримінологія війни» в сучасних умовах стає центральною темою для міжнародної наукової спільноти та міжнародної кримінології. Ці питання набули особливої актуальності для України, яка зараз живе в умовах воєнної агресії з боку РФ. Найбільш тяжкими злочинами, які необхідно аналізувати в рамках «кримінології війни», є злочини, передбачені у Римському статуті Міжнародного кримінального суду¹, що потребують не тільки кримінально-правової кваліфікації та покарання, а також глибоко кримінологічного вивчення. Є необхідність зробити акцент на найбільш серйозних порушеннях законів і звичаїв війни, що застосовуються до міжнародних збройних конфліктів, які практики, а також вчені повинні в першу чергу фіксувати та вивчати як кримінально-правове та кримінологічне явище.

Серед найбільш тяжких злочинів, на яких треба зробити акцент, у статті 8 (2) (b) Римського статуту називаються наступні: умисний цілеспрямований напад на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; умисний напад на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є воєнними цілями; умисне здійснення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі чи травмування цивільних осіб чи завдаватиме шкоди їх майну, цивільним об'єктам чи спричинить загальну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому середовищу, що не можна буде пояснити конкретно чи очікуваною воєнною перевагою внаслідок таких дій в цілому; напад на незахищені та такі, що не є воєнними цілями, міста, села, жилі приміщення чи будівлі чи їх обстріл із застосування будь-яких засобів; вбивство чи поранення комбатанта, який склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, здався у

¹ РФ підписала статут у 2000 року, але у 2016 року відізвала підпис і відмовилася брати участь у Римському статуті. США також відмовилися від участі в діяльності МКС. Слід сказати, що Україна підписала Римський статут ще у 2000 році, але досі його не ратифікувала.

полон; пряме або непряме переміщення окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, чи депортація або переміщення частини чи всього населення окупованої території як в межах відповідної території, так і за її межі; заява про те, що пощади нікому не буде; примушування громадян протилежної сторони до участі у воєнних діях проти їх власної держави, навіть, якщо вони знаходились на службі воюючої сторони до початку війни; застосування отрути чи отруєної зброї; згвалтування; умисне завдання ударів по будівлях, матеріалах, медичних закладах та транспортних засобах, а також персоналу, який використовує відповідно до міжнародного права відзнаки, встановлені Женевськими конвенціями; умисне вчинення дій, які піддають цивільне населення голоду, як способу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, включаючи умисне створення завад для допомоги, як це передбачено Женевськими конвенціями та ін.

Завдання «кримінології війни» як окремого наукового напрямку кримінології є кримінологічна характеристика воєнних злочинів, вивчення причин та наслідків їх вчинення, кримінологічна характеристика осіб, які відповідно до судових процедур будуть визнані винними в їх скоєнні, розробка кримінологічних методів дослідження механізму прийняття та реалізації злочинних рішень, розробка заходів міжнародного співробітництва з метою протидії «злочинам війни», захисту жертв війни та притягнення до відповідальності винних з метою покарання та запобігання цим злочинам. Предметом вивчення «кримінології війни», насамперед, є воєнні злочини.

Воєнний злочин є одним з міжнародно-правових злочинів (злочинів за загальним міжнародним правом) і традиційно вивчається міжнародним кримінальним правом. Але немає сумнівів у тому, що дослідження взаємозв'язку «війна–злочин» повинно бути міждисциплінарним. Це не є прерогативою міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права або кримінології. Цей феномен багатоаспектний, об'єднує багато чинників політичного, економічного, правового характеру, тому треба залучати до вивчення «кримінології війни» досягнення інших наук. Але сучасна кримінологія дає методологію та широкий інструментарій для розуміння факторів злочинних війн та злочинів війни. Особливої уваги потребують такі питання як механізм виникнення та особливості детермінації збройних конфліктів, роль державних інститутів у розв'язанні війни, особливості відповідальності за воєнні злочини та покарання винних. Важлива роль належить міжнародним судам і спеціальним трибуналам, рішення яких повинні бути не тільки ретельними та справедливими, але й виконувати функцію безумовного покарання винних з метою запобігання воєнних злочинів. На жаль (саме так – на жаль), у сучасних умовах «кримінологія війни» набуває характеру головного напрямку сучасної кримінології, так як включає в предмет вивчення прямі та побічні гуманітарні, соціальні, економічні, політичні наслідки озброєного протистояння. Війни не лише ведуть до загибелі людей

та їх страждань, але й створюють сприятливий ґрунт для зростання організованої злочинності, надають можливість незаконного збагачення шляхом організації ринків зброї, контрабандних товарів, наркотиків, торгівлі людьми, нелегальної міграції тощо.

Ще на Одинадцятому Конгресі ООН щодо попередження злочинності та кримінального правосуддя (Бангкок, 18–25 квітня 2005 року), у довідковому документі «Ефективні заходи боротьби з транснаціональною організованою злочинністю» (Doc. A/CONF.203/4), який був підготовлений Секретаріатом, вказувалося, що внаслідок незаконного обігу вогнепальної зброї вона стає доступною і незаконно використовується по всьому світу, що призводить до різних гуманітарних і соціально-економічних наслідків, таких як: затягування конфліктів, підвищення рівня насильства та посилення негативного впливу, переміщення цивільного населення, підрив поваги до міжнародного права, створення перешкод для надання гуманітарної допомоги жертвам збройних конфліктів та розширення масштабів злочинності. Вказується, що часто зброя надходить з державних складів, що погано охороняються, через корумпованих співробітників, нерідко угоди укладаються за участю нелегальних посередників, які користуються недостатністю або відсутністю контролю за імпортом і експортом. В Документі підкреслюється, що «така зброя може виявитися в руках груп, що беруть участь у збройних конфліктах, а також організованих злочинних груп і терористів. Доступність зброї в низці регіонів і країн, що особливо перебувають у стані конфлікту, змушує припустити, що проблема досягла значних масштабів. Такі чинники наголошують на важливості забезпечення узгоджених зусиль для ефективної протидії незаконному обігу вогнепальної зброї».

В цих умовах відповідальність державних інститутів безумовно підвищується, але центральною ланкою у механізмі недопущення збройних конфліктів, їх припинення, подолання наслідків є люди. Людина. Бо всі рішення приймаються людьми на основі рівня своєї культури, освіти, усвідомлення відповідальності за рішення, що приймаються. Безумовно, зростає роль колективних рішень, як у межах окремих держав, так і в міждержавних союзах. Але наголошую – центральним елементом проблеми кримінології війни є людина.